

**AHMEDÎ'NİN İSKENDER-NÂME MESNEVİSİNDE BİR AŞK-NÂME:
“İŞKIYYÂT-I İSKENDER”**

Doç. Dr. Cafer MUM*

ÖZ

Mesnevi, kafiye'nin her beyitte değişmesi ve beyit sayısının da sınırlandırılmamış olması özellikleri nedeniyle uzun manzum metinler için tercih edilen bir nazım şekli olmuştur. Bu durum, tahkiyeye dayalı manzum metinlerde şairlere büyük kolaylık sağlamıştır. Leylâ vü Mecnûn, Hüsrev ü Şîrîn, Yûsuf u Züleyhâ gibi aşkı konu alan manzum hikâyeler hep bu nazım şekliyle yazılmış, hatta mesnevi denilince çoğunlukla bu tür metinler akla gelir olmuştur. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış manzum hikâyelerden biri de İskender-nâme'dir. Türk edebiyatında ilk defa İskender-nâme yazan kişi 14. yüzyıl şairlerinden Ahmedî'dir. Ahmedî'den önce Fars edebiyatında üç farklı kişi İskender-nâme yazmıştır. Firdevsî Şeh-nâme adlı eserinin içinde bu konuya da yer vermiş, Nizâmî-i Gencevî Şeref-nâme ve İkbâl-nâme'den oluşan İskender-nâme'de, Emir Hüsrev-i Dihlevî ise Âyine-i İskenderî adlı eserinde müstakil olarak bu konuyu işlemiştir. Bunların dışında aynı dönemde Fars edebiyatında bir de mensur İskender-nâme yazılmıştır. Bu makalenin konusu olan İşkiyyât-ı İskender de Ahmedî'nin İskender-nâme adlı mesnevisinde yer alan müstakil bir aşk hikâyesidir. Fakat bu müstakil aşk hikâyesi, daha önce yazılmış olan eserlerin hiçbirinde yer almaması yönüyle orijinal bir nitelik gösterir. Hikâye, elçi kılığında Zâbilistân'a gittiğinde, orada hükümdarın kızı Gülşâh ile aralarında geçen aşkı konu almaktadır. Makalede, İşkiyyât-ı İskender, metin kompozisyonu ve hikâyenin yapısını oluşturan unsurlar yönüyle incelenecek, daha sonra halk hikâyeleri ve masallar ile kimi ortak özelliklerini göstermek bağlamında epizotlar ve motifler yönüyle de değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, manzum hikâye, İskender-nâme, aşk-nâme, Ahmedî.

AN ASHK-NAME IN AHMEDİ'S ISKENDER-NAME MATHNAWI:

“ISHKIYYAT-I ISKENDER”

ABSTRACT

Mathnawi is a poetic style that is preferred for long poetic texts since it has rhyme changes in each couplet and the number of couplets aren't limited. This makes it convenient for poets regarding poetic texts based on narration. Such kind of poetic tales as Leyla and Mecnun, Husrev and Shirin, Yusuf and Zuleyha on love is written in this style and when it comes to mathnawis, what springs in our minds is such kinds of texts. And one of those tales written in Mathnawi style is Iskender-name. The first author who has written an Iskender-name for the first time is Ahmedî, a poet of 14. century. Before Ahmedî, there were three authors who had written Iskender-names. Firdevsi has spared room for this issue in his Shah-name, while Nizami-i Gencevi and Amir Husrev-i Dihlewi have studied the same issue individually, the former in his Iskender-name consisting of two parts as Sheref-name and Ikbâl-name, and the latter in his work entitled as Ayine-i Iskenderi. Other than them, in the same era of the Persian literature, another Iskender-name was written without any appeal to rhyming. And Ishkiyyat-i Iskender, which is the subject of this article, is a specific tale of love which is in the mathnawi of Ahmedî called Iskender-name. However, this individual tale of love distinguishes itself as qualitatively authentic since it is not involved in any other text ever written. The tale centers around the episodes that take place between him and the daughter of the ruler during his stay in Zabilistan, to where he goes disguised as an ambassador. In the article, Ishkiyyat-i Iskender will be examined regarding textual composition, and structure of the tale and will be evaluated with respect to showing the some shared characteristics of folk tales and legends on view of the episodes and patterns.

Keywords: Mathnawi, poetic tale, Iskender-name, ashk-name, Ahmedî.

* İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
cafer.mum@inonu.edu.tr

1. Giriş

Türk edebiyatında manzum İskender-nâme yazma geleneği, 14. yüzyıl şairlerinden Ahmedî (ö. 1412) ile başlamıştır. Ondan sonra başka şairler bu geleneği sürdürmüştür; Hamzavî (ö. 1415?), Ali Şîr Nevâî (ö. 1501), Figânî (ö. 1532), Ahmed Rıdvan (ö. 1528-1539?) ve Behiştî (ö. 1511-1512?) tarafından yazılanlar ile birlikte Türk edebiyatındaki İskender-nâme sayısı altıyı bulmuştur (Ayçiçeği 2013: 131-133). Fars edebiyatında ise İskender-nâme yazma geleneği daha eski tarihlere gitmektedir. Bu edebiyatta üç şairin Ahmedî'den önce İskender hikâyesini manzum olarak kaleme aldığı görülmektedir: Firdevsî (ö. 1020) *Şeh-nâme* içinde, Nizâmî-i Gencevî (ö. 1214) *Şeref-nâme* ve *İkbâl-nâme*'den oluşan *İskender-nâme*'de¹, Emir Hüsrev-i Dihlevî (ö. 1325) ise *Âyîne-i İskenderî*'de bu konuyu işlemiştir (Ünver 1983: 12)².

Fars edebiyatında, bu üç manzum eserin dışında, yine aynı dönemde bir de mensur İskender-nâme yazılmıştır. Söz konusu Farsça mensur İskender-nâme'yi bilim âlemine ilk defa tanıtan Muhammed Takî Bahâr, Fars nesrinin gelişimini konu alan kitabında, şu bilgileri vermektedir:

İskender-nâme, büyük bir ihtimalle Arapçadan Farçaya tercüme edilmiş ve rivayetlerinin kaynağı Vehb b. Münebbih'e³ dayanan bir kitaptır. Bu kitabın derleyeni veya tercüme edeni bilinmemektedir. Çünkü eldeki nüshanın başı ve sonu eksiktir. Kitabın geriye kalan kısımlarında da bu anlamda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (1349: II/129-130).

Mensur İskender-nâme'nin eldeki nüshası sonraki dönemlerde istinsah edilmiş olsa da kitabın bir yerinde 12. yüzyılda yaşamış bir hattatın yazdığı nüshadan söz edilmesi gibi kimi karinelerden hareketle eserin bu tarihten önce yazılmış olduğu düşünülmektedir (bk. Bahâr 1349: II/130; Kehdûyî ve Nasrâzâdânî 1382: 136-138). Bu durumda Ahmedî'den önce Fars edebiyatında biri mensur, diğerleri manzum olmak üzere İskender hikâyesini anlatan toplam dört eser bulunmaktadır.

İsmail Ünver, Ahmedî'nin konuyu işlerken hem kendisinden önceki manzum İskender hikâyelerinden hem de bunlar dışındaki kaynaklardan yararlandığı, konunun

¹ Nizâmî'nin İskender'in hikâyesini anlattığı iki kitap hamsesi içinde yer almaktadır (bk. Nizâmî-i Gencevî 1378: 912-1454).

² İskender hikâyesi, Yunan kaynaklarından Araplara geçerek burada Zülkarneyn ile ilgili rivayetlere karışmış ve oradan da Farslara ve Türklere geçmiştir. Bu süreçte İskender'in sahip olduğu özelliklerde birtakım değişiklikler olmuş ve müspet bir kişiliğe dönüştürülmüştür. Bel'amî, Sa'âlebî ve Mes'ûdî gibi tarih kaynaklarında İskender, tamamen müspet bir kişilik olarak anlatılmıştır. Firdevsî'nin, Nizâmî'nin ve Emir Hüsrev'in mesnevileri gibi edebî eserlerde de, İskender'in özellikleri bu değişiklikten etkilenmiş ve İskender, müspet ve ideal bir kişilik olarak anlatılmıştır. Nizâmî, kendi hikemî düşüncelerini anlatmak için İskender'in hikâyesinden yararlanmış ve hikâyeye tasavvufî bir yön de ilave etmiştir (bk. Yezdânî ve Nâsîh 1392: 182-183). Emir Hüsrev ise, hikâyenin asıl çerçevesine dokunmamak ve elde ettiği bilgileri göz önünde bulundurmakla birlikte, kendi tasavvufî düşüncelerine göre hikâyenin bazı kısımlarında çıkarmalar, kısaltmalar ve ilaveler yaparak, bunun yanı sıra İskender'in biri tarihî, diğeri dinî ve efsanevî olan iki farklı kişiliğinden yararlanarak yeni bir kişilik ortaya çıkarmıştır. Buna göre İskender, önceden sahip olduğu olumsuzluklardan sıyrılarak ve yedi ayrı merhaleden geçerek fenâfillâh makamına kadar yükselmektedir (Yezdânî ve Nâsîh 1392: 200-2001).

³ Vehb bin Münebbih (ö. 732), Yemenli bir bilgin olup baba tarafından Fars asıllıdır (Demir ve Özafşar 2012: 608). Bu kişinin baba tarafından Fars asıllı olması, İskender hikâyesindeki kimi İranî öğelerin kaynağı hakkında da önemli bir karinedir.

seçilişinde ve kimi olaylarda Firdevsî ve Nizâmî'den etkilendiği, fakat bu etkilenmenin hiçbir zaman çeviri ya da yakın anlatımla aktarma ölçüsünde olmayıp, olayların genel çizgilerinin benzemesi anlamında olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadır (1983: 11). Ahmedî'nin kendisinden önce bu konuyu işleyen şairlerde bulunmayan konulara da yer verdiğini söyleyen Ünver, bu konuların neler olduğunu anlatırken, "İskender'in elçi kılığına girip Zâbilistân hükümdarı Zeresb'e gidişi, onun kızıyla aralarında geçen aşkın hikâyesi ve İskender'in hem kızı hem de ülkeyi almasını anlatan 605 beyitlik bölüm önceki şairlerde yoktur." demektedir (1983: 12).

Biz de bu makalede, yukarıda sözü edilen ve sadece Ahmedî'nin mesnevisinde yer alması yönüyle önem arz eden bölümü ele alıp, farklı açılardan incelemeye çalışacağız. Mesnevideki bu bölümü inceleme konusu yapmamızın diğer bir sebebi ise, ilerleyen paragraflarda da görüleceği üzere, burada anlatılan hikâyenin gerek kompozisyon gerekse yapı bakımından müstakil hikâyeye özelliklerine sahip olmasıdır.

2. İnceleme

İskender ile Gülşâh aşkının anlatıldığı hikâye, Ahmedî tarafından İskender-nâme'ye ilave edilmiştir. Ünver'in de ifade ettiği gibi, bu bölüm önceki şairlerde yoktur (1983: 12). Hikâyede; İskender'in elçi kılığına girerek Zâbilistân hükümdarı Zeresb'e gitmesi, burada hükümdarın kızı Gülşâh ile birbirlerine âşık olmaları, uzun süren bir maceranın sonunda evlenmeleri ve ülkenin de İskender tarafından ele geçirilmesi anlatılmaktadır. Bu hikâyeye, Ahmedî tarafından ana hikâyenin içine yerleştirilmiştir.

Hikâyenin adı, *İskender-nâme*'nin 1338-1339. beyitleri arasında yer alan başlıktan da anlaşılacağı üzere "İşkiyyât-ı İskender"dir. Bu başlığın şair tarafından mı yoksa müstensihler tarafından mı yazıldığı konusunda net bir şey söyleyebilme imkânına sahip değiliz. Burada hikâyenin sondan önceki dördüncü beytinde yer alan "aşk-nâme" (metindeki kullanımıyla "ışk-nâme") ismi gündeme getirilebilir. Fakat Ahmedî'nin, bu ismi, yazdığı hikâyenin adı olarak değil, bir "tür adı" olarak kullandığını düşünüyoruz. Şair, hemen öncesindeki beyitlerde (B. 1924-1929), aşkın sırrını "bu defter"de açıklığa kavuşturduğunu, Nizâmî'nin *Penc-genc*'inin böyle bir özellik taşımadığını, bu anlamda kendi defteri dışındaki bütün defterlerin dürülmesi gerektiğini söyledikten sonra Leylâ, Mecnûn, Ferhâd, Cemşîd, Hurşîd isimlerini anarak ilgili hikâyelere telmihte bulunmaktadır. Beytin bağlamı ve anlamı dikkate alındığında "aşk-nâme"nin bu hikâyenin adı olarak değil, aynı özellikleri taşıyan hikâyeler için "tür adı" olarak kullanıldığı çok daha net biçimde görülecektir:

'İşk-nâme gerçi kim bes çokdurur

Lîk bunun gibi hergîz yokdurur (B. 1930)⁴

Ahmedî'nin bu beytin bağlamı içinde ismini andığı Nizâmî de, *Leylî vü Mecnûn* adlı mesnevisinin Sebeb-i Nazm-ı Kitâb bölümünde, "Bin aşk-nâmenin başını kalemin ucuyla süsle" diyerek "aşk-nâme"yi tür adı olarak kullanmıştır:

⁴ Bundan sonra Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinden alınan beyitler için İsmail Ünver tarafından yayımlanan tıpkıbasım (1983: [varak] 12b-17b) kullanılacak ve beyit numaraları parantez içinde önüne B harfi ve nokta işareti yazılarak gösterilecektir.

بالاي هزار عشق نامه

آراسته کن به نوک خامه

Bâlâ-yı hezâr 'ışk-nâme

Ârâste kon be-nûk-i hâme (Destgirdî 1313: 25)

Ahmedî'nin hikâyeyi hem başlatırken hem de bitirirken *Hüsrev ü Şîrîn*, *Vâmık u Azrâ*, *Leylî vü Mecnûn*, *Hümâ vü Hümâyun*, *Cemşîd ü Hurşîd* gibi aşk hikâyelerine telmihte bulunması, yazdığı hikâyeyi onlarla kıyaslaması ve onlardan üstün görmesi (bk. B. 1331-1338, 1924-1933) de, ana hikâye içine yerleştirdiği İşkîyyât-ı İskender'e müstakil bir aşk-nâme kimliği kazandırma amacıyla olduğunu göstermektedir. Ahmedî'nin aynı bölümün sondan önceki onuncu beytinde (B. 1424) kendi mahlasını kullanmış olması da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Ahmedî'nin ana hikâye içerisine yerleştirdiği İşkîyyât-ı İskender, metinde kompozisyon ve hikâyede yapı alt başlıkları altında incelenecek, daha sonra halk hikâyeleri ve masallar ile kimi ortak özelliklerinin gösterilmesi bağlamında epizotlar ve motifler yönüyle de değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2.1. Metinde Kompozisyon

İskender-nâme'de ana hikâye içine yerleştirilen İşkîyyât-ı İskender, bu hikâyenin son beytinde şairin de belirttiği üzere toplam 605 beyittir (B. 1933).⁵ Hikâye,

Söylegil ey murğ-ı şeydâ söylegil

Cümle 'uşşâkı muhayyer eylegil (B. 1331) beyti ile başlamakta ve aşağıdaki beyit ile sona ermektedir:

Dercdür bu dürcde ey pür-hüner

Altı yüz u dahı beş dane güher (B. 1933)

Metinde toplam yedi başlık kullanılmış. Başlıklar geleneğe uygun olarak Farsça yazılmıştır:

Başlık 1: *Reften-i İskender be-Sîstân be-tarîk-i risâle ve 'âşık şoden-i o be-duhter-i Zeresb* (İskender'in elçi olarak Sîstân'a gitmesi ve Zeresb'in kızına âşık olması)

Başlık 2: *Âğâz-ı İşkîyyât-ı İskender* (İşkîyyât-ı İskender'in başlaması)

Başlık 3: *Âşık şoden-i Gülşâh be-İskender* (Gülşâh'ın İskender'e âşık olması)

Başlık 4: *Zârî kerden-i Gülşâh* (Gülşâh'ın ağlayıp inlemesi)

Başlık 5: *Gazel goften-i Gülşâh der-mahabbet-i İskender* (Gülşâh'ın İskender'e olan muhabbeti konusunda gazel söylemesi)

Başlık 6: *Cevâb nüvišten-i İskender be-gazeleş* (Onun gazeline İskender'in cevap yazması)⁶

⁵ İsmail Ünver tarafından yayımlanan tıpkıbasımda iki beyit eksiktir (bk. 1983: [varak] 12b-17b).

⁶ Tıpkıbasımda 1462. beyit ile 1463. beyit arasında boş bir satır vardır. Bu kısmın da bir başlık için müstensih tarafından boş bırakılmış olduğu ve daha sonra unutulduğu düşünülebilir. Çünkü

Başlık 7: *Firâk-nâme nüvişten-i İskender be-Gülşâh* (İskender'in Gülşâh'a firâk-nâme yazması)

Hikâyede olaylar, dili geçmiş zaman ve tekil üçüncü şahıs kipiyle anlatılmaktadır. Şair, genellikle anlatıcı konumunda olsa bile bazen kahramanlarını da konuşturmuştur. Özellikle İskender ve Gülşâh'ın birbirlerine gönderdikleri mektuplarda konuşan şair değil, kahramanlardır. Mektupların yanı sıra mesnevi ile aynı vezinde, yani aruz vezninin “*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*” kalıbında, yine kahramanların ağzından söylenen toplam altı gazel yer almaktadır.⁷ Son dört gazel mektup metni içine yazılmışken, ilk gazel resmin arkasına, ikinci ise yalnızca gazelden oluşan bir metin olarak yazılmış ve gönderilmiştir. Bütün örneklerde gazelden önceki beyitte gazelin söyleneceği hatırlatması yapılmaktadır:

Sûretüñ ardında yazdı bir gazel

Kim odından lu'lü olur idi hal (B.1433)

beytinden sonra, Gülşâh'ın ağzından ve “kanı” redifli gazel (B.1434-1440).

Bir gazel yazdı Sikender dahi_aña⁸

Kim okıyan anı kalurdu taña (B.1462)

beytinden sonra, İskender'in ağzından ve “benem” redifli gazel (B.1463-1469).

Yazar iken nâmeyi şâh-ı cihân

Bir gazel yâdına geldi nâ-gehân (B.1599)

beytinden sonra ve İskender'in ağzından söylenen gazel (B.1600-1607).

Çün ki işbu hâle irişdi makâl

Ber-bedîha bir gazel didi_ol gazâl (B.1658)

beytinden sonra ve Gülşâh'ın ağzından söylenen gazel (B.1659-1665).

İşbu sözi söyler iken kıldı âh

Bir gazel ber-fevr inşâ itdi şâh (B.1812)

beytinden sonra, İskender'in ağzından ve “kandasın” redifli gazel (B.1813-1819).

Söz arasında ki Gülşâh söyledi

İşbu nazmı sûz ile_inşâ eyledi (B.1873)

burası, İskender'in Gülşâh'a yazdığı gazelin başladığı yerdir. Önceki başlığın Gülşâh'ın gazel söylemesi ile ilgili olduğu düşünülürse burada da İskender'in gazel söylemesi ile ilgili bir başlığın yer alması, metin kompozisyonu açısından gereklidir. Önceki örnekte, başlıktan hemen önceki beyitte gazel söyleneceği ifade edildiği gibi, burada da boş bırakılan yerin hemen öncesindeki beyitte gazel söyleneceği haber veriliyor. Nitekim *İskender-nâme*'nin Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap portalında yayımlanan yeni harfli metninde muhtemelen başka nüshalardan alınarak ilgili beyitler arasına yukarıdaki başlık yazılmıştır (bk. Akdoğan, ty.).

⁷ Lokman Turan (2017), mesnevîde gazel söyleme geleneği ve gazelin mesnevîlerdeki işlevi hakkında son zamanlarda bir kitap yayımlamıştır.

⁸ Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan başka bir kelime geldiği durumlarda vezin zarureti nedeniyle yapılan ünlü kaynaşmaları alt tire (_) işareti ile gösterildi.

beytinden sonra Gülşâh'ın ağzından söylenen gazel (B.1874-1880).

Gazellerden üçü Gülşâh, üçü de İskender ağzından söylenmiştir. Üç gazel rediflidir. Bir gazel sekiz, diğerleri ise yedişer beyittir. İlk beş örnekte gazelden önceki beyitte "gazel" ismi zikredilirken, son örnekte gazel yerine "nazm" adının kullanılmış olması (B.1873), oldukça dikkat çekici bir özelliktir. Çünkü "Manzum bir metin olan iskendernâme'de, gazel, kaside vb. şiirlerin bazen nazm başlığıyla verilmesi, tahkiyeye dayanan, vezinli kafiyeli basit bir metnin nazım olarak görülmediğini düşündürmektedir" (Horata 2002: 156). 1. ve 2. örneklerde "gazel yaz-", 3. örnekte "yâdına gazel gel-", 4. örnekte "gazel de- (söylemek)", 5. örnekte "gazel inşâ et-" ve 6. örnekte "nazm inşâ et-" fiilleri kullanılmaktadır. Gazellerde mahlas yer almamaktadır.

Şairin hikâyeyi anlatırken bazı yerlerde okuyucu ya da dinleyiciye seslendiği de görülmektedir:

İrteye degin yanar şöyle ki şem'

İrte söyner uş didüm tutduñsa sem' (B.1414)

'İşk olıcak işbu resm ile gerek

K'ola birlik hâsıl oldur hod dilek

'İşk-bû olanuñ insâniyyeti

Âdem iseñ añma hayvâniyyeti

Böyle 'âşık olmaduñsa söyleme

'Aybdur yok yire da'vî eyleme

'Âşık olur iseñ işbu resme ol

Kim gide[sin] sen aradan kala ol (B.1624-1627)

Hikâye içerisinde yer yer peygamber kıssalarına ve diğer aşk hikâyelerine telmihlere bulunan şair, konuyu açıklamak ve daha anlaşılır kılmak maksadıyla Leylâ ile Mecnûn ve Mahmûd ile Âyâz hikâyelerinden bazı kısa kesitler de aktarmaktadır (B.1534-1538, 1543-1557, 1761-1764, 1765-1776).

2.2. Hikâyede Yapı ve Tema

Hikâyede yapı ve temayı oluşturan unsurlar, aşağıdaki başlıklar altında ele alınacak ve gerekli görülen yerlerde ilgili beyitlere atıflar yapılacak veya beyitler örnek olarak verilecektir.

2.2.1. Hikâyede Yapı

2.2.1.1. Macera

Çift kahramanlı bu aşk hikâyesinin erkek kahramanı olan İskender, bütün İran'ı ele geçirdikten sonra Turan'ı da kendisine boyun eğdiren bir hükümdardır. Ancak bütün çabalarına rağmen, Rüstem'in soyundan gelen Zeresb adlı yiğit ve güçlü hükümdarın yönetiminde olan Zâbilistân ülkesini kendi hâkimiyeti altına almayı başaramaz. Zâbilistân'ı da ele geçirmeyi kafasına koyan İskender, bir elçi kılığında oraya giderek, ülkenin stratejik yerlerini ve şehirlerini gezip görür. Sîstân şehrine gittiğinde, bir elçi

olarak ülkenin hükümdarı olan Zeresb ile görüşür ve kafasında kurguladığı mesajı ona aktarır. Zeresb, elçiyi dinleyince, kendisini çok beğenir ve konuşmasına hayran kalır. Ona tutulur ve onsuz yapamaz olur. Üç hafta boyunca gece gündüz demeden onunla görüşür, arkadaşlık eder ve birlikte eğlenirler.

Zeresb'in Gülşâh adında bir de kızı vardır. Kız, yüzü, gözleri, yanakları, dudakları, dişleri ve saçlarıyla olağanüstü, şairin ifadesiyle "*hayâlin dahi hayâl edemeyeceği*" eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Onun güzelliğini anlatmak için, hüsn-i ta'lil sanatına başvuran şair, güneşin ışığını ondan aldığını söyler.

İskender ile beraber hoş vakit geçiren Zeresb, kendinden geçip evine gidince, orada bulunanlara hep elçiyi anlatır. Elçiden o kadar çok bahseder ki, dinleyenler, kendisini görmek ve sohbetinde bulunmak isterler. Gülşâh da babasını dinleye dinleye, elçiyi hiç görmediği hâlde, ona âşık olur. Bir yolunu bulup kendisini görmek ister. Elçiyi görmek için gider ve bacadan bakarak onu görmeyi başarır. Gülşâh, İskender'i görür görmez, kendinden geçer ve ağlamaya başlar. Dadısı, Gülşâh'ın bu durumuna çok üzülür ve onu alıp damların üzerinden eve götürür. Sabaha kadar ağlayıp inleyen kızın gözleri kanlanır, bedeni zayıflar, rahatı ve huzuru kaçar. Gözlerine uyku girmez olur. Dadısı ne kadar çok nasihatte bulunursa da, onu bir türlü teskin edemez.

Nasihatte bulunmanın bir işe yaramadığını gören dadı, ağlayıp inlememesini, ağlaması hâlinde babasının bu durumdan haberdar olup hem kendisine hem ona kötülük yapabileceğini, sabretmesi gerektiğini, kendisinin bir çözüm yolu arayacağını ve elçiyi ona âşık etmenin bir çaresini bulacağını söyler. Sonra çok başarılı bir ressam bulunur. Onun yaptığı resimler kusursuzdur. Kızın resmini de ona çizdirirler. Resim, görenleri hayrette bırakacak kadar başarılıdır. Gülşâh ile onun çizilen resmi arasındaki tek fark, kendisinin can sahibi olmasıdır. Resmin arkasına da Gülşâh tarafından güzel bir gazel yazılır. Onu ipek bir kumaşa sardıktan sonra mühürleyip, elçiye gizlice ulaştırması için bir köleye teslim ederler.

İskender, bu resme bakar bakmaz ondan etkilenir ve hayran kalır. Aşk ateşi kendisini sarmaya ve aklını başından almaya başlar. Sonra, resimdeki güzeli görmesi gerektiğini düşünür. Gülşâh'ın bir hizmetçisini buldurarak durumunu ona anlatır. Gülşâh'ın yüzünü görmesi hâlinde, değil altın ve gümüş, canını bile bağışlayabileceğini söyler. Hizmetçiye çok sayıda altın ve gümüş vererek, yazdığı gazeli onunla gönderir. Hizmetçi gidip Gülşâh'ın dadısını bulur ve olup bitenler hakkında onu bilgilendirir. Dadı da zaten elçinin Gülşâh'ı görmesini ve ona gönül vermesini arzulamaktadır. Ertesi gün kızla beraber gül bahçesine çıkacaklarını elçiye haber verir. Haberi alan İskender, heyecanlanır ve bu işe çok sevinir. Sabah olunca kızı gül bahçesine çıkarırlar. Elçi saklandığı yerden onları gözetlerken, güneş gibi örtüsünü açıp yüzünü gösteren Gülşâh'ın güzelliği karşısında kırağı gibi erir. Aşk ateşi her yanını sarar, varını yoğunu yakıp yıkar. Onun kaşına, gözüne, yüzüne, yanağına, dişine, dudağına, ağzına, saçına, boyuna ve çene çukuruna hayran kalır. Fakat o, yüzünü tekrar örtüp gidince, İskender ağlayıp inlemeye, âh vâh etmeye başlar. Gülşâh'ın gün ortasına kadar orada durmasını arzulayan İskender, onun gitmesine çok üzülür. Ama gördüğü yüzün güzelliği gönlünde yer eder.

İskender, dünyaya hükmeden bir hükümdar olmasına rağmen, bir saç teline esir olmuştur artık. Kendisi bir padişah olduğu hâlde, bir yolunu bulsa sevgilinin kapısına

köle olacak, ulaşabilse ayağının tozunu gözlerine sürme yapacaktır. Onu rüyasında görmek ister, fakat gözüne uyku girmediği için bundan da mahrum kalır. Her gece sabaha kadar ağlayıp durur. Bütün zamanını Gülşâh'ı düşünmekle geçirir. İçine düştüğü öyle bir hâl ki, her nereye baksa onu görmekte, hangi sese kulak verse onu duymaktadır.

Aradan üç hafta geçtikten sonra İskender, ağlamaktan gözleri kanlanmış ve aşk derdinden yıkılmış bir hâlde yola düşer ve bir yere varır. Vardığı yer, insanın gönlünü hoş eden ve cenneti andıran bir yerdir. Orada çeşmeler akmakta, rengârenk çiçekler açmakta ve kumrular şakıyan bülbüllere eşlik etmektedir. İskender de onlara sözüyle katılır. Her şey ona sevdiği kızı hatırlatır. Onlara kanlı gözleriyle bakıp ağlar. Her biriyle teker teker dertleşir. Sonra orada eline kalem alıp Gülşâh'a bir mektup yazar. O esnada aklına bir gazel gelir. Onu da yazıp mektubu Gülşâh'a gönderir. Mektubu götüren cevabı getirince, oraya çadır kurup birkaç gün burada kalır. Günlerce gece gündüz ağlayıp inleyince sonunda bedeni buna dayanamayıp hastalanır. Kan aldırması gerekir. İskender'den kan alınacağı sırada, Gülşâh da aynı rahatsızlığa yakalanır. İskender'e neşter vurulduğunda, o da bundan etkilenir. Aşkları onları birbirine bu kadar yaklaştırmış, âdeta tek vücüt hâline getirmiştir.

Mektubu götüren kişi onu Gülşâh'ın hizmetçisine verir. Gülşâh mektuptan haberdar olunca, mektubu alıp bakmak ister. Onu açtığında fenalaşır, kendini kaybeder ve nefes alıp vermek dışında kendisinde hiçbir hayat emaresi kalmaz. Üç gün boyunca baygın bir hâlde yattıktan sonra kendine gelir. Kendisine, sen onu sevdiğin gibi o da seni seviyor, bir an olsun seni aklından çıkarmıyor, sendeki güzellik onundur, bu güzelliği soldurup bozman doğru olmaz, derler. Bu sözler biraz olsun onu rahatlatır. Eline kalem alır, içinde gazel de bulunan bir mektubu yazıp İskender'e gönderir. İskender, mektubu alıp okuyunca, bir âh çekip kendi ülkesine doğru yola koyulur. Oraya varıp tahtına oturur. Her taraftan kendisine vergiler gönderilir. Padişahlar gelip bağlılıklarını bildirir. Eğlence meclisleri düzenlenir. Ama meclisteki her şey ona Gülşâh'ı hatırlatmaktadır. Şarap içerken gözleri dolar. İçini yakıp yıkan aşk ateşi bastırınca, Aristo'yu çağırır. Ona, bol miktarda altın ve mücevheri yanına alarak Zeresb'in kızını istemeye gitmesini söyler.

Aristo, İskender'in sözlerini dinleyince, durumunun iyi olmadığını anlar ve yanına çok kıymetli hediyeler alıp, Sîstân şehrinin yolunu tutar. Oraya varınca Zeresb'le görüşür. Devlet büyüklerinin de hazır bulunduğu bir ortamda geliş sebebini açıklar. Durumu öğrenen Zeresb, bu işe çok üzülür, üzüntüden perişan olur. Çünkü kendisi Rüstem'in soyundandı. Rüstem, zamanında İsfendiyar ile savaşmış ve onu okla öldürmüştü. İsfendiyâr'ın oğlu Behmen, İrân'a hükümdar olunca, babasının intikamı için Sîstân'ı yerle bir etmiş ve Rüstem'in oğlu Ferâmûz'u öldürmüştü. İskender, işte bu Behmen'in soyundandır. Böylece eski günler yeniden gelir, eski kinler canlanır. Zeresb ile İskender, birbirine düşman kişilerdir. Onun için Gülşâh'ın İskender ile evlenmesine razı olmaz.

Aristo geri dönüp durumu İskender'e anlatır. Zeresb'in Gülşâh'ı vermediğini öğrenen padişah, bu işe çok sinirlenir. Asker toplayıp 600.000 kişiyle beraber Sîstân üzerine yürür. Zeresb, İskender'in kendi ülkesinin üzerine yürümekte olduğunu öğrenince, asker toplamaya başlar. Bahreyn, Kîş ve Aden askerleri onun yanında yer

alır. Hindistân da, İskender'in Sîstân'ı ele geçirmesine engel olmak için bu ülkeye asker verir. İki ordu karşılaştığında Zeresb'in askerleri hezimete uğrar. İskender'in askerleri, hezimete uğrattıkları askerleri önlerine katarak Sîstân'a kadar ilerler ve şehri kuşatma altına alırlar. Mancınıkları kurup saldırmak üzere hazırlanırlar. Hedefi kesinlikle şaşırmayan 200.000 okçu, kaleyi ele geçirip yıkmak, şehri ok yağmuruna tutmak, orayı oklarla doldurmak ve bütün şehir halkını öldürmek ister. Fakat İskender, olur ki Gülşâh korkar diye, ordusunun savaşmasına izin vermez. Onlara, Leylâ ile Mecnûn ve Mâhmûd ile Âyâz hikâyelerinden örnekler vererek, Gülşâh'a ulaşabilecek her türlü acı ve sıkıntının kendisini de etkileyeceğini anlatır; bekleyip ne olacağını görelim, olur ki hiç savaş olmadan bu iş hallolur, diye söyler. İskender, Gülşâh'ın oturduğu sarayı gören bir yerde, kıymetli taşlar ve çeşitli bezeklerle süslenmiş bir çadır kurmalarını emreder. Gece gündüz orada kalır, ağlayıp inler. Sevgilisine "kandasın" redifli bir gazel yazar. Ayrıca içinde bulunduğu durumu ve orada bulunma amacının sadece kendisi olduğunu da yazarak, mektubu bir ok ile Gülşâh'ın bulunduğu tarafa atar. Gülşâh, bir adam göndererek atılan oku getirtir. Oku gören Gülşâh, ağlamaya başlar; ağlamaktan gözleri kanlanır. O kadar ağlar ki dayanamayıp kendinden geçer. Tam on iki gün baygın hâlde yatar. Görenler onun öldüğünü sanır. Sonra kendine gelir. Kanı tekrar coşmaya ve yüreğindeki yara yeniden açılmaya başlar. Mektubu okuyunca derhal cevabını yazar. Okuyup içeriğinden haberdar olması için mektubu bir okla İskender'e attıktan sonra ağlamaya devam eder ve yine kendini kaybeder.

İskender'i görmediği takdirde Gülşâh'ın ölüp gideceğinden endişe eden dadı ve hizmetçi, ipek kumaştan burçların yüksekliği uzunluğunda bir merdiven yaparlar ve akşam karanlığı çökünce de onu burçlara bağlarlar. Üçü beraberce o merdivenden inip giderler. Hizmetçi gidip durumu İskender'e haber verir. O, buna çok sevinir ve sevgilisi için kalacağı bir yer yaptırır. Her tarafını güzelce donatıp süsler. Gülşâh'a çok büyük miktarlarda kıymetli kumaş ve mücevherler verir. Fakat onun yanına gitmez, perdesini aralayıp da güzel yüzünü görmez.

Zeresb, bu olup bitenleri öğrenir ve bundan çok etkilenir. Çözüm, sonunda kendisinin de gelip İskender'e bağlanması olur. İskender'in katına çıkınca orada çok iyi karşılanır. Kendisine ihسانlarda bulunurlar, mevki ve makam verirler. Gülşâh, görkemli bir törenle İskender'e verilir. Böylece iki âşık muratlarına erip mutlu olurlar. İskender, görkemli bir düğün yapar, halka çeşitli hediyeler dağıtır. Öyle ki, Sîstân'da o gün, daha önce fakir olduğu hâlde padişahın düğününde dağıttıklarıyla zengin olmayan kimse kalmaz.

2.2.1.2. Şahıs Kadrosu ve Karakterleri

Hikâyenin şahıs kadrosu tamamen gerçek kişilerden oluşmaktadır. Bazı mesnevilerde peri kızı, periler padişahı ve periler padişahının kızı gibi gerçek dışı şahıslar görülür (Ayan 1998: 26-27). Fakat söz konusu masal kahramanlarına bu hikâyede rastlanmaz. Hikâyenin şahıs kadrosu fazla geniş tutulmamıştır. Şahıs kadrosu, İskender, Gülşâh, Gülşâh'ın babası ve Zâbilistân ülkesinin padişahı olan Zeresb, Aristo, Gülşâh'ın dadısı (dâye), hizmetçisi (hâdim) ve onun resmini yapan nakkâştan ibarettir:

2.2.1.2.1. İskender

Bu hikâye, daha geniş bir hikâyenin içinde yer alan küçük bir hikâye olduğundan olsa gerek, İskender, kendisi hakkında bilgi verilmeden sahneye çıkarılmaktadır. Ancak Aristo gidip Gülşâh'ı şah için istediğinde Zeresb'in bunu kabul etmemesinin sebepleri anlatılırken, gerek İskender gerekse Zeresb'in ataları hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre İskender, Zeresb'in atalarından olan Rüstem'in bir savaşta okla öldürdüğü İsfendiyâr'ın ve babasının intikamını almak için Sîstân'ı yerle bir edip Rüstem'in oğlu Ferâmûz'u öldüren Behmen'in soyundandır (B.1709-1715). İrân'ı ele geçirip Turân'ı da emri altına aldığı anda, Zeresb adlı bir hükümdarın yönetiminde olan Zâbilistân ülkesi kendisine boyun eğmez (B.1354-1358).

İskender, bu ülkeyi de kendi hâkimiyeti altına almak ister. Bir elçi kılığında girip oraya gider, ülkenin şehirlerini ve stratejik yerlerini görüp öğrenir:

Şâh ol mülki_almağa kıldı heves

Sûret ile kendüyi_ilçi düzdi pes

Vardı gördi Zâbilistân illerin

Anda girüp çıkacak menzillerin (B.1362-1363)

Sîstân'a da gider ve orada Zeresb ile görüşür. Zihninde kurguladığı şeyleri ona bir bir anlatır:

Sîstân şehrine çün irişdi şâh

Hem Zeresb ile dahı görüşdi şâh

Her ne peygâmı ki fikriyle eyledi

Cümlenin bir bir Zeresbe söyledi (B.1364-1365)

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere İskender, bir hükümdar olduğu hâlde, bir elçi kılığında girmekte, bu hâliyle birçok şehir dolaşmakta, başka bir hükümdarın huzuruna çıkıp kafasında kurguladığı sözleri ona aktarmakta ve bütün bunları yaparken de hükümdarlığını çok iyi şekilde gizleyebilmektedir.

Zeresb, elçiyi dinleyince, onun sözlerine âşık olur (B.1366). Elçi, sözü "müzevver" olan (B.1370), fasih konuşan ve tatlı dilli biridir. Onun için hükümdarın gönlünde yer edinir:

Çün Zeresb anuñ sözünü diñledi

Her ne kim didise bir bir añladı

Oldı 'âşık sözlerine_anuñ Zeresb

Didi buña kul yaraşur Bîveresb⁹ (B.1366-1367)

İskender, fasih ve tatlı dilli olmasının yanı sıra, aynı zamanda şairlik yeteneği de bulunan bir kişidir. Hikâyenin muhtelif yerlerinde, sevgilisine gönderdiği mektuplara

⁹ Bîveresb, insan vücutlu ejder veya ejder görünümlü insan olarak eski İran mitolojisinde yer alan Dahhâk'ın lakabıdır. Kelime Baevaraspa olup, Şehnâme'de Biyâresb, Şerefnâme'de ise Bîveresb şeklinde geçer (Demirci 1993: 8/408).

birer gazel de yerleştirmektedir (B.1463-1469, 1600-1607, 1813-1819). Gazeli, okuyanı şaşkın bırakacak kadar güzel ve “ber-fevr” yani çok hızlı yazmaktadır:

Bir gazel yazdı Sikender dahi_aña

Kim okıyan anı kalurdu taña (B.1462)

İşbu sözi söyler iken kıldı âh

Bir gazel ber-fevr inşâ itdi şâh (B.1812)

İskender'in tabiatı âşık olmaya meyyâldir. Zira Gülşâh'ın resmini görür görmez ona âşık olur:

Şâh çün kim itdi ol nakşa nazar

Kıldı ol dem 'ışk cânına eser (B.1443)

İskender, aşkı uğruna bulunduğu konumu ve işgal ettiği padişahlık makamını bir yana koyacak kadar özverilidir. Bunu, ülkesine döndükten sonra, aşk ateşi kendisini sarınca, Aristo'yu makamına çağırıp durumunu ona arz etmesinde görüyoruz:

Kodî nâmûs u hayâtı bir yana

Ne hayâ aña ki ma'şûkın aña (B.1690)

O, aynı zamanda Leylâ ile Mecnûn, Mahmûd ile Âyâz gibi hikâyeler hakkında bilgi sahibidir. Kendi durumunu etrafındakilere anlatmak için bu hikâyelerden aktarmalar yapar (B.1761-1776).

Aşkı uğruna maddî fedakârlıktan da çekinmemektedir. Gerek Gülşâh'ı görmesini sağlaması için onun hizmetçisine ihsanda bulunurken (B.1458-1459) ve Gülşâh'ı istemesi için Aristo'yu Sîstân'a gönderirken (B.1692) gerekse Gülşâh kendisine kaçıp geldiğinde ona hediyeler verirken (B.1908-1909) oldukça cömerttir. Bu cömertliği, gelip kendisine bağlılık gösteren Zeresb'e ihsanda bulunurken (B.1914-1915) ve düğününde halka hediyeler dağıtırken de ortaya çıkar (B.1921-1922).

Hikâyede İskender'in dikkat çeken özelliklerinden biri de, uğruna büyük sıkıntılara katlandığı, görmek için hayatını vermeyi bile göze aldığı ve daha önce sadece bir defa, o da gizlenerek görebildiği sevgilisi Gülşâh kaçıp kendisine geldiğinde, geleneklere uygun bir düğün yapılmadan onu görmeye gitmemesidir:

Lîk Gülşâhuñ katına varmadı

Bir nikâb açup cemâlin görmedi (B.1911)

2.2.1.2.2. Gülşâh

Hikâyenin ikinci ve kadın kahramanı Gülşâh, Zâbilistân hükümdarı Zeresb'in kızıdır. Kız çok güzeldir. Şair, onun güzelliğini anlatırken, güneşin parlaklığını onun güzelliğinden aldığını (B.1376), saçıyla Mûsâ peygamberi hatırlattığını (B.1377) ve saçının güzellikte sümbülü ayıpladığını (B.1381), ağzıyla İsâ peygamberin sırrını anlattığını (B.1377), yüzünün bahar mevsimine tazelik verdiğini (B.1378) ve taze gülün hâline güldüğünü (B.1381), gözünün cennet hurilerini kışkandırdığını (B.1378), dişlerinin Pervin yıldızından ve inciden daha parlak olduğunu (B.1379), gözlerine nergisin kul, saçlarına müşk ve anberin köle olduğunu (B.1380), yüzünü görmesi

hâlinde meleğin kendisine bağlanacağını (B.1384), gözlerinin avladığının can, saçlarının bağladığının ise gönül olduğunu (B.1385) söylüyor. Şaire göre Gülşâh, o kadar güzel bir kızdır ki, bırakın insanların hayâl etmesini, hayâl dahi onun bir benzerini hayâl edebilmiş değildir:

Virmiş idi sâni' aña bir cemâl

Görmemiş mislin hayâlinde hayâl (B.1390)

Gülşâh, İskender'i hiç görmediği hâlde ona âşık olur. Çünkü gündüz İskender'le vakit geçiren babası Zeresb, akşam olup evine çekildiğinde hep onu anlatmaktadır. Onun anlattıklarından etkilenen kız, görmediği hâlde İskender'e âşık olmaktadır (B.1393-1395). Kendisine âşık olduğu elçiyi görebilmek için türlü çareler arar ve sonunda zor da olsa onu görmeyi başarır:

Hîle ile cehd idüp çâre kılur

Şâhı görmege bacadan yol bulur (B.131398)

Hikâye boyunca Gülşâh, âşık olduğu İskender'i düğün öncesinde sadece bir defa görmüştür. Bu da, eğer deyim olarak kullanılmamışsa söz konusu bacadan görmedir.

Gülşâh, hikâyenin muhtelif yerlerinde, aşk ve hasretin tesiriyle kendinden geçmekte, günlerce baygın yatmaktadır:

'İşk odından cânı ol dem itdi cûş

Gitdi ol sâ'atde andan 'akl u hûş

Şöyle gitdi kuvvet-i cân u revân

Kim teninde bir nefes kaldı hemân

Yatdı üç gün ol arada bî-haber

Soñra buldı rûhdan hem bir eser (B.1631-1633)

On iki gün şöyle bî-hûş oldı ol

Kim görenler sanur idi öldi ol (B.1841)

İskender gibi Gülşâh da şairlik özelliğine sahiptir. İskender'e toplam üç gazel yazıp göndermiştir (B.1434-1440, 1659-1665, 1814-1880). Gazellerinin vasfı "ber-bedîha", yani önceden tasarlanmadan ve üzerinde fazla düşünülmeden hemen o esnada yazılmış olmasıdır:

Çün ki işbu hâle irişdi makâl

Ber-bedîha bir gazel didi_ol gazâl (B.1658)

2.2.1.2.3. Zeresb

Hikâyede kendisine en fazla yer verilen şahsiyetlerden biri de Zâbilistân ülkesinin padişahı olan ve Sîstân'da oturan Zeresb'dir (B.1358). Zeresb, hikâyenin kadın kahramanı olan Gülşâh'ın babasıdır (B.1376). Rüstem'in soyundandır (B.1357). Ünlü/nâm-dâr (B.1358), cesur/dilîr ve aslan avına doymayan (B.1357, 1730) bu hükümdar, kendi güzrü, kılıcı ve okunun gücü hakkında şöyle diyor:

Sürme olur gürzi ursam kûh-ı Kâf

Kılıcum bahrı yakar itsem musâf

Okımuñ af'îsi çün yadan çıkar

Zehriyle irdügi yiri yakar (B.1359-1360)

Kendisine bir elçi kılığında gelen İskender'in konuşmasına hayran olur, onun tesiri altında kalır ve bir an bile olsun onsuz yapamaz (B.1367, 1371). Ondan o kadar etkilenir ki, akşam olup evine çekildiğinde, durmadan ondan bahseder, herkese onun ne kadar hoşsohbet olduğunu anlatır. Hatta bunda o kadar ileri gider ki, kendisini dinleyenler, İskender'i hiç görmedikleri hâlde ona hayran olur ve sohbetinde bulunmak isterler. Nitekim Gülşâh da, babasının anlattıklarının etkisinde kalarak İskender'e âşık olmaktadır:

Çün ki mest olur şebistâna gider

Halvetinde_İskenderi_eyle vasf ider

Kim sözünü işiden kalur 'aceb

Görmegini ilçinüñ kılur taleb

Oı kadar söyler kimesne sormadın

Kim kızı_aña 'âşık olur görmedin (B.1393-1395)

Zeresb ile İskender arasında, çok eskiye dayanan bir düşmanlık ve kan davası vardır. Çünkü Zeresb'in soyundan geldiği Rüstem ve Ferâmûz ile İskender'in ataları olan İsfendiyâr ve Behmen arasında savaşlar olmuş ve bu savaşlarda İsfendiyâr ile Ferâmûz yaşamlarını yitirmişlerdir (B.1709-1714). Bu nedenle, gelip İskender için Gülşâh'ı isteyen Aristo'nun talebini kabul etmez ve bu duruma çok üzülür (B.1708, 1718). Hatta eski günler yeniden gelir, eski kinler yeniden canlanır (B.1715). Çıkan savaşta askerleri hezimeteye uğrayınca (B.1736), üstelik öz kızı Gülşâh da gizlice kaçıp İskender'e varınca (B.1903-1904, 1912), bu olup bitenler kendisini çok etkiler ve sonunda gelip İskender'e bağlılığını bildirir (B.1912-1914). Yanına geldiğinde İskender, ona büyük bağış ve ihsanlarda bulunur:

Çün kim irişdi Zeresbe bu haber

Cânına oldu be-gâyet kârger

'Âkıbet çâre ol oldu kim gele

Oı dahı İskendere çâker ola

Çün ki İskender katına geldi ol

Dürlü ihsân u nüvâziş buldı ol

İdiben anı mukarreb tâc-bahş

Kıldı aña mülk u taht u tâc bahş (B.1912-1915)

Başta Gülşâh'ı vermeye yanaşmayan Zeresb, gelip İskender'e bağlanınca, geleneklere uygun bir düğün yaparak onları evlendirirler:

Virdiler ol arada âyîn ile

Gülşehi İskendere kabîn ile (B.1916)

2.2.1.2.4. Dâye (Dadı)

Gülşâh'ın dadısı, hikâyede ilk olarak, Gülşâh'ın İskender'e bacadan bakması ve ağlaması sahnesinde ortaya çıkmaktadır. Onun ağlaması dadısının yüreğini dağlamaktadır. Dadı, Gülşâh'ı hemen oradan alıp damların üzerinden evine götürmektedir:

Âh idüp kız hasret ile ağladı

Şöyle kim dâye yüregın dağladı

Aldı dâye kızı vü ive ive

Tamlar üstinden irişdürdi eve (B.1401-1402)

Alıp eve götürdüğü Gülşâh sabahlara kadar durmadan ağlayınca, kendisine nasihatte bulunmakta, onu sakinleştirmeye çalışmakta ve ağlamaya devam etmesi hâlinde babasının bu durumdan haberdar olacağı ve kendilerine kötülük yapabileceği konusunda uyarmaktadır (B.1414-1419). Gülşâh'a uyarı ve nasihatte bulunan, onu sakinleştirmeye çalışan dadı, bununla yetinmemekte, yaşanan sorunlar üzerinde kafa yoran, çözüm yolu arayan ve bunda da başarılı olan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Kızla konuşurken, bir yolunu bulup İskender'i ona âşık edeceğini söyler (B.1421-1425). Sonra Çinli usta bir ressam (nakkâş) bulur ve ona Gülşâh'ın resmini yaptırıp İskender'e gönderir:

Pes bulur bir nakş-bend-i horde-kâr

Kim kılurdi sûretin cânuñ nigâr

Nice sûret diseñ ol nakkâş-ı Çîn

Nakş iderdi cân viremezdi hemîn

Cânı bir Hakdur hemîn bağışlayan

Hâşa dahı kimdür anı işleyen

Cânı oldur kim virür girü alur

Dahı dürlü söz diyen kâfir olur

Sûretin yazdurdılar kızıñ aña

Şöyle kim gören kalur idi taña

Gören anı dir idi Gülşâhdurur

Ol cihân-tâb u dil-ârâ mehdürür

Gülşeh idi reng ü nîrengi 'ayân

Fark ara yirde cân idi hemân (B.1426-1432)

Dadı, Gülşâh'ın resmini görüp âşık olan İskender'in onu görme talebi kendisine ulaştırıldığında da, sorunları çözen akıllı bir kişi olarak karşımıza çıkmakta ve ertesi

gün kızı bahçeye çıkaracağını haber vermektedir (B.1471-1472, 1476-1477). Gülşâh'ın durumunun kötüye doğru gittiğini ve böyle devam etmesi hâlinde öleceğini gördüğünde, dadı yine düşünüp, bir çözüm yolu buluyor. Hizmetçiyle beraber ipek kumaştan bir merdiven yapıyorlar. Akşam karanlığı çöktüğünde kızı da yanlarına alıp merdivenden iniyorlar ve İskender'in yanına gidiyorlar:

Gördiler hâdımla dâye Gülşehi
Kim virür cân ger göremezse şehi
Virmesün diyü gam u hasretle cân
Perniyândan düzdiler bir nerdubân
Nerdubâ(n) burcuñ boyıncaydı tamâm
Çün ki gitdi nûr irişdi zalâm
Nerdubânı burca muhkem itdiler
Üçi dahı andan inüp gitdiler (B.1901-1904)

2.2.1.2.5. Aristo

Aristo, İskender kendi ülkesine dönüp tahtına oturduktan ve aşk ateşi alevlendikten sonar hikâyede yerini alıyor. Gülşâh'ı istemesi için İskender onu Sîstân'a gönderiyor:

Çün ki oldı 'ışk gâlib cânına
Tîz Arestûyı okıtdı yanına (B.1689)

İskender, onu huzuruna çağırıyor; yanına bol miktarda altın ve mücevher almasını, gidip Zeresb'in kızını istemesini söylüyor:

Didi al zerr u cevâhir bî-şumâr
Var Zeresbüñ kızına ol hâstâr
Gülşehi cehd eyle vü irgür baña
Derdüme emr it gereksem ben saña (B.1692-1693)

Aristo, yanına bol miktarda altın ve mücevher alarak o ülkeye gider ve diğer devlet adamlarının da hazır bulunduğu bir mecliste ülkenin hükümdarı Zeresb'den kızını ister:

Çün Arestû tutdı şeh sözine gûş
Bildi kim gidüpdür andan 'akl u hûş
'İşk varlığını târâc eylemiş
Gamze_okına cânın umac eylemiş
Aldı bî-had gevher u dürr-i semîn
Tazı itlerle zer u zibâ-yı Çîn

*Ol aradan kıldı 'azm-ı Sîstân
 İrte gice durmadı oldı revân
 Sîstân şehrine çün irişdi ol
 Hem Zeresb ile dahı görüşdi ol
 Devlet a'yânın dirüp anda 'ayân
 Her ne peygâmı ki var itdi beyân (B.1702-1707)*

Ancak o bu işe razı olmaz. Aristo geri dönüp durumu İskender'e arz eder:

*Döndi girü ol hakîm-i nâm-ver
 Geldi vü İskendere virdi haber
 Çün hakîmüñ sözine şeh dutdı güş
 İtdi ol demde gazabdan kanı cûş (B.1719-1720)*

Yukarıdaki örnek beyitlerde geçen "hakîm" (B.1720) ve "hakîm-i nâm-ver" (B.1719) ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Aristo, ünlü bir bilgin olarak hikâyedeki yerini almaktadır.

2.2.1.2.6. Hâdim (Hizmetçi)

Hikâyede "Gülşehüñ bir hâdimi" (B.1457) olarak geçmektedir. Bu ibareden onun, Gülşâh'ın birçok hizmetçisinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Resme bakıp Gülşâh'a âşık olan İskender, buldurduğu bu hizmetçi aracılığıyla mektup gönderir ve o da durumu dadıya anlatır (B.1471). Yine başka bir defasında İskender'den mektup getiren bir aracı (peyk), mektubu Gülşâh'ın hizmetçisine vermektedir (B.1628). Son olarak da dadıyla beraber merdiven yapımında karşımıza çıkan hizmetçi, onlarla beraber gitmekte ve sonra İskender'e gidip haber vermektedir:

*Gördiler hâdimle dâye Gülşehi
 Kim virür cân ger göremezse şehi
 Virmesün diyü gam u hasretle cân
 Perniyândan düzdiler bir nerdubân
 Nerdubâ(n) burcuñ boyıncaydı tamâm
 Çün ki gitdi nûr irişdi zalâm
 Nerdubânı burca muhkem itdiler
 Üçi dahı andan inüp gitdiler
 Geldi hâdim şâha irürdi haber
 Ol haberden şâd oldı tâc-ver (B.1901-1905)*

Hikâye boyunca üç defa karşımıza çıkan hizmetçinin aynı kişi olduğunu kesin bir ifadeyle söyleyemiyoruz. Fakat her üç olayda, özellikle de üçüncü olayda yüklendiği role bakılacak olursa, bu hizmetçinin hep aynı kişi olduğu ve Gülşâh'ın yanında dadıdan sonraki en yetkili kişi olduğu ihtimalinin kuvvet kazandığı görülecektir.

2.2.1.2.7. Nakkâş (Ressam)

Gülşâh'ın resminin kendisine çizdirilmesi vesilesiyle hikâyede anılan ressam hakkında, sadece onun Çinli ve usta bir ressam olduğunu, söylenen her şeyi çizbildiğini ve Gülşâh'ın resmini de bakanları şaşkırtacak kadar büyük bir ustalikle çizdiğini öğreniyoruz:

*Pes bulur bir nakş-bend-i horde-kâr
Kim kılurdı sûretin cânuñ nigâr
Nice sûret diseñ ol nakkâş-ı Çîn
Nakş iderdi cân viremezdi hemîn
Cânı bir Hakdur hemîn bağışlayan
Hâşa dahı kimdür anı işleyen
Cânı oldur kim virür girü alur
Dahı dürlü söz diyen kâfir olur
Sûretin yazdurdılar kızıñ aña
Şöyle kim gören kalur idi taña
Gören anı dir idi Gülşâhdurur
Ol cihân-tâb u dil-ârâ mehdürür
Gülşeh idi reng ü nîrengi 'ayân
Fark ara yırde cân idi hemân (B.1426-1432)*

2.2.1.3. Mekân

Hikâyede İrân, Turan gibi farklı ülke adları yer almakta ise de, olayların tamamına yakını Zâbilistân'ın başkenti Sîstân'da geçmektedir. Kendisine boyun eğmeyen bu ülke hakkında bilgi edinmek üzere oraya giden İskender'in nereden yola çıktığı, yani daha önce nerede yaşadığı konusunda bu hikâyeye içinde herhangi bir bilgi yoktur. Aşk derdinden perişan olup, kendi yurduna dönmesi sahnesinde de ülkesinin neresi olduğuna dair bilgi verilmemektedir. Bunun sebebi, *Işkırıyyât-ı İskender* hikâyesinin ana hikâyeye olan *İskender-nâme* metni içinde yer alıyor olması olsa gerek. Sîstân hakkında da herhangi bir mekân tasviri yapılmamaktadır.

Ülke ve şehir isimlerinden başka, ev (B.1402), şebistân (B.1393), gülşen (B.1477), menzil (B.1560), serâperde (B.1784) ve halvet-serây (B.1907) gibi daha dar mekânlar anılmakta, fakat mekân tasvirleri yapılmamaktadır. Sadece serâperde (B.1784) ve halvet-serây (B.1907) hakkında biraz bilgi verilmekte, o da süs ve takılarının anılmasından ibaret kalmaktadır.

2.2.1.4. Zaman

Hikâyede, olayların belli bir tarihten başlatılıp, belli bir tarihte sona erdirilmesi gibi bir özellik yoktur. Olayların tarihin hangi kesitinde yaşandığını tespit etmek, bu hikâyeye sınırları dâhilinde imkânsızdır. Hikâyede üç hafta (B.1375), on iki gün (B.1841), subh (B.1413), ırte (sabah anlamında) (B.1414), ırte gice (gece gündüz anlamında) (B.1375)

gibi zaman dilimleri anılmaktadır. Yine de bütün bunları bir araya getirip olayların ne kadar zaman zarfında yaşandığını saptamak mümkün olmamaktadır.

2.2.2. Hikâyede Tema

2.2.2.1. İslâmî Unsurlar

Ahmedî, *İskender-nâme* içine yerleştirdiği bu aşk hikâyesinde, aşkın yanı sıra, yer yer İslâmî unsurları da kullanarak hikâyeye didaktik bir boyut kazandırmıştır. Meselâ, Çinli ressamın ne kadar başarılı bir ressam olduğunu anlatmak için, “hangi sûreti dersin aynısını çizer, (fakat ona) can veremezdi” (B.1427) dedikten sonra, hemen can verme meselesinde bir açıklama yapma gereği duyar ve can vermenin sadece Allah’a ait bir vasıf olduğu, başkasının bu işi yapmasının söz konusu olmadığı, canı veren ve sonra onu geri alanın Allah olduğu, bundan başka bir söz söyleyenin kâfir olacağı açıklamasında bulunur:

Cânı bir Hakdur hemîn bağışlayan

Hâşa dahı kimdür anı işleyen

Cânı oldur kim virür girü alur

Dahı dürlü söz diyen kâfir olur (B.1428-1429)

Ahmedî, bazen de hikâye kahramanlarının ağızından dinî unsurlara yer vermektedir. Bunu en açık biçimde hem Gülşâh’ın hem de İskender’in mektuplarında görüyoruz. İskender, Sîstân kuşatması esnasında sevgilisine okla fırlattığı mektubunda, “kandasın” redifli gazelinden sonra, orada bulunmasının gayesini açıklarken Allah’ın adı üzerine yemin ediyor ve burada, bütün âlemin varlığını onun feyzinden aldığını, onun her şeyin yaratıcısı ve rızık vericisi olduğunu söylüyor:

Anuñ adı’çün ki feyz itdikde cûd

Cümle ‘âlem andan almışdur vücûd

Halk anuñ u kamunuñ ol hâliki

Rızık anuñ u kamunuñ ol râziki (B.1820-1821)

Gülşâh’ın ağızından da Allâh ile ilgili muhtelif konular gündeme getirilmektedir (B.1880-1886)

Aşağıdaki beyitte yer alan yemin ifadelerinde Hz. Peygamber ve onun şeriatı da zikredilmektedir:

Mustafâ hakkı vü anuñ şer’i’çün

Dîn yolında anuñ asl u fer’i’çün (B.1826)

İskender’in mektubuna cevap yazan Gülşâh, mektubuna Tanrı’nın adıyla başlamakta, başlara sevdâyı salanın ve kimini Ferhâd kimini Mecnûn, kimini Leylâ kimini Şîrîn edenin o olduğunu söylemektedir:

Evvel-i nâme be-nâm-ı Kirdigâr

K’oldurur halka kamu perverdigâr

'İşk anuñ u 'âşık u ma'şûk ol
Bu sözi añla bulasın bellü yol
Başlara sevdâyı oldurur salan
Bunı Ferhâd u anı Mecnûn kılan
Hüsn ile_oldur yüzleri tahsîn iden
Bunı Leylî vü anı Şîrîn iden (B.1845-1848)

Mektupta, peygamberlerden Yakûb'un hüznüne, Eyyûb'un sabrına ve Zekeryâ'nın testere ile doğranarak öldürülmesine telmihte bulunmaktadır:

'İşk hüznine benem Ya'kûb ben
Hicr derdine benem Eyyûb ben
Ger Zekeryâ-vâr bıçğuyla ölem
Hâşa kim yoluñda ayruksı kalam (B.1854-1855)

Hikâyenin başka yerlerinde de peygamberler ile ilgili telmihterde bulunmaktadır: Mûsâ'nın ateşi talep etmesi (B. 1343) ve saç (B.1377), İbrâhîm'in ateşe atılması (B. 1344), İsâ'nın sırrı (B.1377), Yakûb'un âhı (B.1894), Yûsuf'un kuyusu (B.1894), Mustafâ'nın üstünde duran bulut (B.1895), Eyyûb'un sabrı (B.1895).

Yukarıda sıraladığımız İslâmî unsurlara ilave olarak âyetlerden ve hadîs-i şerîflerden yapılan iktibasları da burada anmak gerekir:

Çün yoğıdı 'ışk derdine_anda nâb
*Dir idi **yâ-leytenî kuntu turâb**¹⁰ (B.1411)*
İrte gice_el-hamdu li'l-lâh¹¹ vasfuñı
*Okıram çün **kul hüve'l-lâhu ehad**¹²*
Fürkatüñüñ hurkatinde giceler
*Hırzdur cânuma **Allâhu's-samed**¹³ (B.1662-1663)*
*Çün ki **kâde'l-fakrudur tâcû'r-rüsül***
Sabr çün anı_istemek ruhsat degül¹⁴ (B. 1420)

¹⁰ ﴿ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ﴾ Tercümesi: "Keşke toprak olsaydım." Kur'ân-ı Kerîm, Nebe Sûresi, 78/40 âyetinden iktibas edilmiştir: "Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da, "Keşke toprak olsaydım!" diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık".

¹¹ ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾ Tercümesi: "Hamd Allah'a mahsustur." Kur'ân-ı Kerîm, Fâtiha Sûresi 1/1 âyetinden iktibas edilmiştir: "Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur".

¹² ﴿ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ﴾ Tercümesi: "De ki, o Allah birdir." Kur'ân-ı Kerîm, İhlâs Sûresi 112/1 âyeti iktibas edilmiştir: "O, Allah'tır, tektir".

¹³ ﴿ اللَّهُ الصَّمَدُ ﴾ Tercümesi: "Allah sameddir." Kur'ân-ı Kerîm, İhlâs Sûresi 112/1 âyeti iktibas edilmiştir: "Allah sameddir".

¹⁴ ﴿ كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا ﴾ Tercümesi: "Az kalsın fakirlik küfür olacaktı." (es-Suyûtî 1981: 2/366).

Çün bu işde düşdi göñlüñe harec

*Sabr it k'es-sabru miftâhu'l-ferec*¹⁵ (B. 1420)

Ger fe-bî yubsîr ve bî-yesma'baña

*Rûşen oldı ise itgil sen baña*¹⁶

Ayrıca genelde dini eserlerde, bazen konu bitiminde, bazen de kitabın sonunda kullanılan ve “en doğrusunu bilen Allah’tır” anlamına gelen “*vallâhu a'lem bi's-savâb*” gibi dinî ifade kalıpları da kullanılmaktadır (Yılmaz 1992:161-162):

'İşka dermân sorana nedür cevâb

Sabrdur v'allâhu a'lem bi's-savâb (B.1872)

2.2.2.1. Aşk

Hikâyede, üzerinde en fazla durulan ve açıklanan konu, kuşkusuz aşktır. Zaten hikâye de bir aşk-nâme yani bir aşk hikâyesidir:

Râst 'ışkuñ perdesinden sâz it

Nâleñi 'ankâ ile dem-sâz it

Şöyle şîrîn söyle 'ışkuñ sözini

K'unıdalar halk Hüsrev sûzını (B.1333-1334)

Kainatta var olan her şey aşk ile varlık bulmuştur:

'İşkdur mebde'den evvel feyz-i cûd

Her ne kim var 'ışk ile buldı vücûd (B.1346)

Aşk bir ateştir. Pervane gibi onda yanmak gerekir (B.1340). Aşk derdine mihnet dememek lâzım. O, baştan sona nimet ve insanı olgunlaştırıp şekillendiren bir araçtır (B.1348). Nitekim 'ney'e de o güzel sesi veren aşk ateşidir (B.1341). Onun için aşk derdi hoştur; onu çekmeyen gerçek bir adam olamaz (B.1347). Aşk, kendi varlığından geçmek demektir. Kişi kendi varlığını aşk ile bitirdiğinde ancak dileğine kavuşabilir (B.1350).

Hikâye içinde, hemen her sahnede aşk canlandırılmakta, adeta uygulamalı bir aşk dersi verilmekte ve her söz sonunda gelip aşka bağlanmaktadır. Gülşâh, daha önce babasından dinleyerek tanıdığı, kendisine merak ve sevgi duygusuyla hayranlık beslediği İskender'i bacadan görünce, aşk ateşine tutulur ve kendinden geçer (B.1395, 1396, 1398-1401). Vücudunda takat kalmaz ve 'keşke toprak olsaydım' diyebilecek bir hâl alır. Kendisine ne nasihat etki eder ne de kınanmaktan çekinir (B.1411, 1417). İskender de kızın resmine bakınca, aşk derdine yakalanır ve akli başından gider (B.1444-1445). Ancak resimle yetinmez ve resmin sahibini görmek ister (B.1456). Onu gördüğünde aşk derdi daha da artar (B.1489-1492). Aşk işi, iki taraflı olduğunda güzel olur (B.1473). Onlar da bunu sağlamışlardır. Aşkta bakış önemlidir. Çünkü âşığı aşka

¹⁵ (الصبر مفتاح الفرج) Tercümesi: “Sabır başarının anahtarındır.” (el-Halebî 1999: 5/550).

¹⁶ (فبي يسمع و بي يبصر) “Artık onun işiten kulağı ve gören gözü olurum.” şeklinde çevirebileceğimiz bu ifade bir hadîs-i kutsîden iktibastır, şair ibarelerde takdim tehir yapmıştır (bk. el-Cevzî 1429: 435).

düşüren bakıştır (B.1490). Aşk, can karşılığında verilmektedir. Fakat aşk çarşısında canın da pek değeri yoktur (B.1507-1508). Aşk, kişinin değerlerini ve bulunduğu konumu altüst etmektedir. Mesela İskender, bir padişah olduğu hâlde bir saç teline esir olmuştur. Aşk işidir, akıl ermez (B.1514). Gerçek âşık, kendini bütünüyle aşkına ve maşukuna veren kişidir (B.1531). Her nereye baksa sadece sevgilisini görür, bütün düşüncesi o olur (B.1527). Sevgiliden gelen her türlü sıkıntıyı hoş görür, sevgilinin cevrini ve cefasını sevgi ve vefa hükmünde kabul eder (B.1532). Âşık ve maşuk o denli bütünleşirler ki, birine gelen herhangi bir sıkıntı diğerini de etkiler, etkilemelidir (B.1617-1624). Maşuka ulaşan hayır ve şer, âşığa da ulaşır (B.1759). Çünkü âşık ile maşuk hakikatte birdirler (B.1753). Âşık çektikleriyle yaşar. Mum gibidir. Nitekim mum da öldükçe yeniden dirilir, başı kesildikçe daha bir parlar, ağladıkça daha bir güler yüzlü olur (B.1699-1700).

2.3. Epizot ve Motiflerine Göre Bir İnceleme Denemesi

Bilindiği üzere hikâyelerin epizot ve motiflerine göre incelenmesi, daha çok halk hikâyelerine uygulanan bir yöntemdir (Alptekin 1997: 85). Fakat aynı yöntemin mesnevilere de uygulanması, hem halk hikâyeleri ile mesnevilerin ortak özelliklerini hem de halk edebiyatı ile divan edebiyatının etkileşimini göstermesi bakımından faydalı olacaktır.

2.3.1. Epizotlarına Göre

Genelde halk hikâyelerine uygulanan bu yöntemi mesnevilere de uyguladığımızda, her epizota karşılık bulmamız elbette mümkün olmayacaktır. Ancak bir mukayese imkânı vermesi ve halk hikâyeleri ile mesneviler arasında birtakım ortak epizotlar bulunduğunu göstermesi bakımından böylesi bir çalışma faydadan bütünüyle uzak olmayacaktır.¹⁷

2.3.1.1. Kahramanların Aileleri

Hikâyede, hikâyenin erkek kahramanı olan İskender'in ailesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Sadece İsfendiyâr ve Behmen'in soyundan geldiği belirtilmektedir (B.1712-1715). Hikâyenin kadın kahramanı olan Gülşâh'ın ailesinden ise, sadece babası hakkında bilgi verilmektedir. Kendisi de hikâyenin şahıs kadrosu içinde yer alan Zeresb, Zâbilistân ülkesinin Rüstem soyundan gelen hükümdardır (B.1355-1358). Kendisi cesur, ün yapmış, aslan avına doymayan, iyi kılıç, ok ve gürz kullanan biridir (B.1357-1360).

2.3.1.2. Kahramanların Doğumları ve Eğitimleri

Hikâyede, kahramanların doğumları ve eğitimleri ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur.

2.3.1.3. Kahramanların Âşık Olmaları ve Şiir Söylemeye Başlamaları

Hikâyenin kadın kahramanı olan Gülşâh, bir elçi kılığında Sîstân'a gelmiş olan İskender'e, babasının onun hakkında anlattıklarını dinleyerek, kendisini hiç görmediği hâlde âşık olur (B.1393-1395). Onu görme arzusuyla gidip bacadan bakar ve kendisine hayran kalır (B.1397). Dadısı tarafından hazırlanan bir plân gereğince, Gülşâh'ın Çinli

¹⁷ Epizotların başlıklandırılmasında Hurşit ile Mahmihi Hikâyesi adlı çalışmadan istifade edildi (Sakaoğlu ve Duymaz 1996: 17).

bir ressam tarafından yapılan resmi ve onun resmin arkasına yazdığı bir gazel gizlice İskender'e gönderilir (B.1430, 1433). İskender, bu resme bakarak Gülşâh'a âşık olur (B.1443). Daha sonra resmin sahibini görme arzusunu, yazdığı bir gazelle beraber iletince, kız, dadısı tarafından bahçeye çıkarılır ve İskender onu görme imkânı bulur (B.1486-1489). Onların mektup aracılığıyla şiirleşmeleri hikâyeye boyunca devam eder.

2.3.1.4. Sevgilinin İstenmesi

Aşk derdinden perişan olan İskender, kendi ülkesine dönüp tahtına oturur (B.1673). Onun dönüşü şerefine tertiplenen eğlence meclisinde İskender, bir türlü rahat edemez ve aşk ateşi yeniden bastırır, yanına Aristo'yu çağırır ve yanına bol miktarda altın ve mücevher alarak gidip Gülşâh'ı istemesini söyler (B.1689-1693). Aristo, Sîstân'a gidip kızın babasıyla görüşür ve devlet adamlarının da hazır bulunduğu bir ortamda geliş sebebini açıklar (B.1705-1707).

2.3.1.5. Sevgililerin Evlenmesinin Engellenmesi

Kızının İskender'e eş olarak istendiğini duyan Zeresb'in gönlü üzüntüden altüst olur ve kızı vermeyi kabul etmez. Çünkü Zeresb ile İskender arasında kökleri geçmişe dayanan bir düşmanlık ve kan davası vardır. Bu düşmanlık ve kan davası, onların evlenmesine engel olur (B.1709-1718). Aristo eli boş dönünce, İskender bu işe çok sinirlenir ve ordu toplayıp Sîstân üzerine yürür (B.1719-1723).

2.3.1.6. Kahramanın Gurbete Çıkması

Hikâyede, kahramanın gurbete çıkması epizotu yoktur. Halk hikâyelerinde, genellikle çok para istenmesi yoluyla âşıkların evlenmeleri engellendiği için, kahraman bu engeli ortadan kaldırmak amacıyla çalışmak ve istenen parayı temin üzere gurbete çıkar (Alptekin 1997: 87). Hikâyede ise, evliliğe engel olan faktör başkadır. Bu nedenle kahramanın gurbete çıkması söz konusu değildir. Fakat kendisi de bir hükümdar olan İskender'in, kızını vermeyen Zâbilistân hükümdarının üzerine ordu toplayıp yürümesi ve evlilik önündeki engeli ortadan kaldırmak üzere harekete geçmesi (B.1719-1723), bu epizotla benzerlik göstermektedir.

2.3.1.7. Sevgilinin Düğününe Son Anda Yetişme

Hikâyede bu epizot yoktur.

2.3.1.8. Sevgililerin Buluşmaları ve Kaçışları

Bu epizotun da hikâyede tam bir karşılığı bulunmamakla birlikte, Gülşâh'ın dadısı ve hizmetçisiyle beraber bir akşam vakti surlardan inip kaçmaları ve şehri kuşatma altında tutan İskender'in yanına gelmeleri (B.1903-1904), bu epizot içinde değerlendirilebilir.

2.3.1.9. Haramilerin Eline Düşüş ve Kaçış

Hikâyede bu epizot yoktur.

2.3.1.10. Mutlu Son

Hizmetçi gelip durumu kendisine söyleyince, İskender bu işe çok sevinir, Gülşâh'a kalacağı çok güzel bir yer yaptırır, ona hediyeler gönderir (B.1905-1910). Fakat onu görmeye gitmez (B.1911). Olup bitenlerden çok fazla etkilenen Zeresb de

gelip İskender'e bağlanınca, Gülşâh'ı törenle İskender'e verirler (B.1912-1913). İki âşık birbirine kavuşup mutlu olurlar (B.1917).

2.3.2. Motiflerine Göre

Stith Thompson, motifi “masalın geleneğe devamlılık yeteneğine sahip en küçük parçasıdır” diye tanımlamaktadır (Sakaoğlu ve Duymaz 1996: 61-61). Max Lüthi ise, “anlatının itici ve sürükleyici bir fonksiyona sahip olan en küçük unsuru” şeklinde bir tanım yapmaktadır (Köse 1996: 66). Halk hikâyesinin en derli toplu motif araştırmasını kendisinin yaptığını belirten Ali Berat Alptekin, Thompson tarafından hazırlanan *Motif Index*'teki bazı motif gruplarının bulunamadığını söylemektedir:

Stith Thompson tarafından hazırlanan ve daha çok masallara tatbik edilerek ortaya çıkan araştırmadaki bazı motif grupları bulunamamıştır. Bu bulunamayışı, halk hikâyelerinin özellikleriyle değerlendirmemiz gerekir. Eğer halk hikâyesi masal kaynaklı ise motif yönünden zengin, değilse motif itibarıyla zayıf kalmaktadır. Eğer hikâyemiz kahramanlık ve âşıkların hayatı etrafında teşekkül etmişse bunlar motif yönünden zayıftırlar. Çünkü bu hikâyeler bir veya birkaç motif üzerine bina edilmiştir. (1997: 289).

Halk hikâyelerinde bile bazı motif grupları bulunamazken mesnevilerde, özellikle de masal unsurları taşımayan mesnevilerde motif incelemesinin yapılması elbette çok daha güç olacaktır. Bu bağlamda Işkıyât-ı İskender hikâyesi masal unsurları taşımayan ve olağanüstülükler yer vermeyen “gerçekçi” bir hikâyedir. Ancak yine de bazı motifleri tespit etmek mümkündür. Hikâyede yer alan motifler, Ali Berat Alptekin tarafından hazırlanan motif listesine göre tespit edildi ve onun verdiği numaralarla aşağıda liste hâlinde gösterildi (1997: 299-400):

C420. Sırları açıklama yasağı: İskender, Zâbilistân'ı da kendi hâkimiyeti altına almak isteyince, bir elçi kılığına girip o ülkenin şehirlerini ve stratejik yerlerini görür (B.1362-1363). Sîstân'a gidip Zeresb ile de görüşür (B.1364).

(T)C422.3. Kimliğin açıklanması yasağı: İskender, Zâbilistân'ı da kendi hâkimiyeti altına almak isteyince, bir elçi kılığına girip o ülkenin şehirlerini ve stratejik yerlerini görür (B.1362-1363). Sîstân'a gidip Zeresb ile de görüşür (B.1364).

(T)H148. İsteğin şiirle ifade edilmesi: İskender ile Gülşâh, aşklarını birbirlerine gazel yazarak duyururlar. Mektuplarında da birer gazel vardır (B.1433, 1462, 1599, 1658, 1812, 1873).

K1812. Tebdil-i kıyafet gezen padişah: İskender, Zâbilistân'ı da kendi hâkimiyeti altına almak isteyince, bir elçi kılığına girip o ülkenin şehirlerini ve stratejik yerlerini görür (B.1362-1363). Sîstân'a gidip Zeresb ile de görüşür (B.1364).

L111.1. Gurbete gidip gelme: İskender, iki defa Sîstân'a gider. İlkinde o ülkeyi tanımak, ikincisinde ise savaşarak da olsa Gülşâh'ı almak için (B.1363, 1723). Aristo, Gülşâh'ı istemek üzere Sîstân'a gider ve döner (B.1705-1706, 1719).

N825.3. Yardımcı yaşlı kadın: İskender'i gördükten sonra ağlamaya başlayan Gülşâh, dadısı tarafından alınıp, damların üstünden evine götürür (B.1401-1402). Dadi, kıza nasihâtte bulunduktan sonra bir ressam bulur, ona resmini yaptırıp İskender'e gönderir (B.1426-1433). Hizmetçi ile beraber ipek kumaştan bir merdiven yapıp, kızı da yanlarına alarak gizlice inerler ve İskender'e giderler (B.1403-1404).

P10. Padişah: Zeresb, Zâbilistân ülkesinin padişahıdır (B.1357-1358). İskender, kendisi bir padişah olduğu hâlde, bir saç teline esir olmuştur (B.1514).

P234. Padişah ve kızlar: Zeresb'in Gülşâh adında bir kızı vardır (B.1376).

P461. Asker: İskender, askerini alıp Sîstân'a yürür (B.1723). Zeresb, İskender'le büyük bir savaşa girişmek üzere asker toplar (B.1730).

P485. Bilgin: Ünlü bir bilgin olan Aristo, kız istemeye gider ve eli boş döner (B.1705-1706, 1719).

P555. Savaşta mağlup olma: Zeresb'in askerleri yenilgiye uğrar ve kaçar (B.1736, 1740).

Q10. Mükâfatlandırılmış işler: İskender, Gülşâh'ın bir hizmetçisini buldurur ve bir defa onu görmesi hâlinde, değil altın ve gümüş, canını bile bağışlayacağını söyleyerek, onu altın ve gümüşe boğar (B.1457-1459)

T10. Âşık olma: İskender, Gülşâh'ın resmine bakarak ona âşık olur (B.1443). Gülşâh, babasından dinledikleriyle İskender'e âşık olur (B.1393-1395).

T11.2. Resme bakıp âşık olma: İskender, Gülşâh'ın resmine bakarak ona âşık olur (B.1443).

3. Sonuç

14. yüzyıl şairlerinden Ahmedî'nin *İskender-nâme* mesnevisindeki "İşkiyyât-ı İskender" adlı bölüm üzerine yaptığımız bu inceleme, söz konusu bölümün aslında ana hikâye içine yerleştirilmiş müstakil bir aşk hikâyesi olduğunu göstermektedir. Ahmedî'nin hikâyeyi hem başlatırken hem de bitirirken *Hüsrev ü Şîrin*, *Vâmik u Azrâ*, *Leylî vü Mecnûn*, *Hümâ vü Hümâyun*, *Cemşîd ü Hurşîd* gibi aşk hikâyelerine telmihte bulunması, yazdığı hikâyeyi onlarla kıyaslaması ve onlardan üstün görmesi de onun ana hikâye içine yerleştirdiği İşkiyyât-ı İskender'e müstakil bir aşk-nâme kimliği kazandırma amacında olduğunu göstermektedir. Burada şairin aynı kategoride yer alan mesnevîler için "aşk-nâme" isimlendirmesinde bulunması dikkat çekicidir. Aynı isimlendirmeyi Nizâmî de yapmıştır. İncelememizde ortaya çıkan metin kompozisyonu ve hikâyedeki yapı ile ilgili özellikler de bu iddiamızı ispatlar niteliktedir. Hikâye, epizotlar ve motifler yönüyle de incelendi; halk anlatıları ile az da olsa kimi ortak ve benzer özellikler taşıdığı görüldü.

KAYNAKLAR

AKDOĞAN, Y. (ty). *Ahmedî İskender-nâme*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erişim Tarihi: 27.02.2018, <http://ekitap.kulturizm.gov.tr/TR,78415/ahmedi---iskendername.html>

ALPTEKİN, A. B. (1997). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

AYAN, G. (1998). *Lâmi'î Vâmik u Azrâ –İnceleme-Metin-*, Ankara: AKM Yayınları.

BAHÂR, M. T. (1349). *Sebk-şinâsî yâ Tetavvur-i Nesr-i Farsî, II*, Tahrân: Kitâbhâ-yı Perestû.

DEMİR, M. ve Özafşar, M. E. (2012). "Vehb b. Münebbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

DEMİRCİ, K. (1993). "Dahhâk" maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

DESTGİRDÎ, V. (1313). *Nâme-i Leylî vü Mecnûn-i Hakîm Nizâmî-i Gence'î*, Tahran: Matbaa-i Armağân.

EL-CEVZÎ, İ. K. (1429). *ed-Dâ'u ve'd-Devâ'u*, Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâ'idi.

EL-HALEBÎ, A. H. (1999). *Mevsûatü'l-Ehâdis ve'l-Âsâri'd-Daîfe ve'l-Mevdû'a*, V, Riyad.

ES-SUYÛTÎ. (1981). *el-Câmi'u's-Sağîr*, II, Beyrut: Dâru'l-Fikri et-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî'.

HORATA, O. (2002), "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Manzum Kısımlar", *Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi*, Tezcan, N. ve Atlansoy, K. (Ed.), Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.

KEHDÛYÎ, M. K. ve Nasrâzâdânî, N. (1382). "Nigâh-i be-İskender-nâme-i Manzûm u Mensûr", *Mecelle-i Zebân u Edebiyât-i Farsî-i Dânişgâh-ı Sîstân u Belûçîstân*, 1: 133-146.

KÖSE, N. (1996). *Sürmeli Bey Hikâyesi (İnceleme-Metin)*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.

Kur'ân-ı kerîm. (2014). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

NİZÂMÎ-I GENCEVÎ. (1378), *Külliyât-ı Hamse-i Nizâmî*, II, be-Ihtimam-ı Pervîz Bâbâyî, (3. baskı), Tehrân.

SAKAOĞLU, S. ve Duymaz, A. (1996). *Hurşit ile Mahmihri Hikâyesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TURAN, L. (2017). *Anlatı Denizinden Lirizm Adalarına Yolculuk Mesneviyi Gazelle Okumak*, İstanbul: Kesit Yayınları.

ÜNVER, İ. (1983). *Ahmedî İskender-nâme (İnceleme-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları.

YEZDÂNÎ, S. ve Nâsîh, M. M. (1392). "Sîmâ-yı İrfânî der-Âyîne-i İskenderî-i Emîr Husrev-i Dihlevî", *Mutâlaât-ı İrfânî (Mecelle-i ilmî-pejûhişî) Dânişkede-i Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-ı Kâşân*, 18: 181-203.

YILMAZ, M. (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Yayınları.